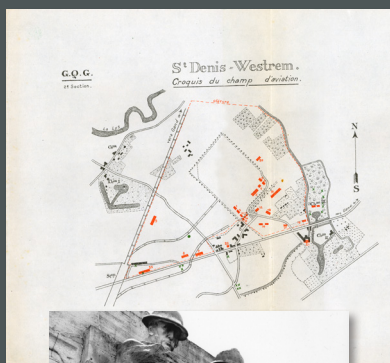

ARCHITECTURAAL
ARCHEOLOGISCH
HERDENKINGSPATRIMONIUM

Militair patrimonium

*U wenst een onderdeel van het militair patrimonium te bestuderen, te valoriseren of te restaureren ?
U wil het begrijpen, bewaren of veranderen ?
Het documentatiecentrum van het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis en zijn collecties kunnen u hierbij helpen.*

→ *Of u nu op zoek bent naar precieze verwijzingen op basis waarvan u de restauratie van wat eens een arsenaal was, op wetenschappelijke wijze kunt aanpakken...*

→ *Of u uw nieuwsgierigheid wenst te bevredigen die opgewekt is door de aanwezigheid van betonblokken die het landschap vervormen...*

→ *Of u eenvoudigweg getroffen bent door de schoonheid van een herdenkingsmonument of onder de indruk bent van een rij grafzuilen op een militair kerkhof...*

→ *Of u de archeologische resten wil interpreteren...
Onze collecties kunnen u zeker iets leren.*

Geheugen in zakformaat - 1. Militair patrimonium

Koninklijk Museum van het
Leger en de Krijgsgeschiedenis

Architecturaal Patrimonium

Onze steden en ons platteland dragen het onuitwisbare stempel van ons militair verleden, zowel uit vreedstijd als uit oorlogstijd. En niet zonder reden!

Onze gewesten zijn lange tijd “het slagveld van Europa” geweest. Om de tegenstander te ontmoedigen worden aan de grenzen “barrières” opgericht, bestaande uit vestingen die bepaalde agglomeraties hun huidige vorm bezorgen. In de loop der tijd ondergaan de vestinggordels een evolutie. De vestingwerken worden steeds complexer en worden verder van de agglomeraties gebouwd.

In de steden en de forten worden troepen gelegerd. Deze mannen moeten bevoorrad, gewapend en getraind worden. Al deze activiteiten laten sporen na in de bebouwde omgeving.

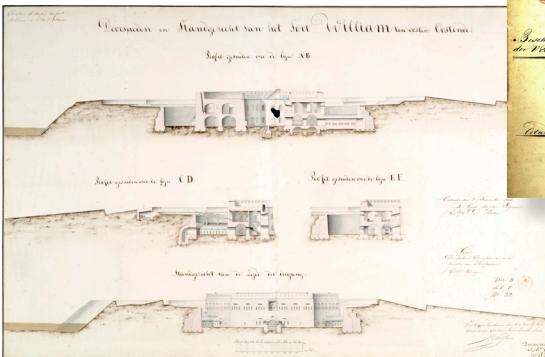
Sint-Jacobspoort, Antwerpen, ca. 1880.
DG-(b)-3106

André Durand, Sint-Jacobspoort, potlood en aquarel, Antwerpen, 1849.
DG-(b)-3101

Doorsnede en opstand van Fort William (Napoleon), schaal 1/200, Oostende, 1818.
Plan B49

Memorie over de Naamse vestingwerken, Koninkrijk der Nederlanden, 25 juni 1820.
Forti/73/19-7

Alphonse van Beurden, Bronzen borstbeeld van
Generaal Henri Alexis Brialmont, ca. 1875.
KLM 509559

Vestingwerken

Verschillende Belgische steden hebben het bewogen leven van grenssteden gekend. Versterkt door Vauban, worden ze voortdurend belegerd, veroverd en heroverd gedurende talrijke decennia. Ontmanteld ten gevolge van een verandering der allianties, worden hun vestingen met zware financiële inspanningen heropgebouwd en gemoderniseerd na de slag bij Waterloo. Aan het onafhankelijke België wordt gevraagd ze te ontmantelen, maar de nieuwe staat blijft lange tijd doof voor deze vraag. Ondertussen bouwt het land zijn eigen verdedigingssysteem uit dat de hoofdrol aan andere steden toekent.

Werpen een licht op:

De collecties getuigen van de wederwaardigheden die deze vestingsteden in de loop der tijd gekend hebben. Ze bevatten twee luiken. Het eerste omvat de archiefdossiers verzameld of voortgebracht door de Directie van de Genie en de Fortificaties. Deze dossiers betreffen voornamelijk de periode 1750 tot 1910. Men vindt er talrijke “Memories van aanval en verdediging”, die, behalve mooie beschrijvingen, ook korte overzichten geven van de opeenvolgende belegeringen en aanvallen die de vestingen in kwestie gekend hebben. Het tweede luik omvat de handgeschreven plannen opgemaakt tussen 1800 en 1910, die op nuttige wijze aangevuld worden door de talrijke gegraveerde of gedrukte plannen uit de vorige periode. Deze (ongeveer) 1.700 bladen betreffende meer dan een twintigtal Belgische vestingsteden, zijn in hoofdzaak afkomstig van het Museum der Fortificaties, dat vroeger gevestigd was in de Koninklijke Militaire School.

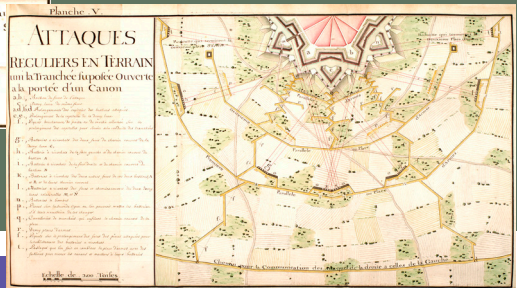
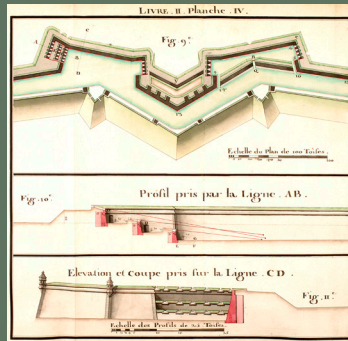
Ook het prentenkabinet is een niet te verwaarlozen bron op iconografisch vlak.

Zoekinstrumenten:

BOIJEN, Richard, *Inventaris van het archieffonds “Versterkingen – Militaire domeinen”*, Brussel: Koninklijk Legermuseum, 2005, 64p. (Uitgegeven inventaris, n°39).

De kaarten en plannen zijn raadpleegbaar na afspraak. De onderzoeksinstrumenten zijn voorbehouden voor intern gebruik. De lezer zal er dus op letten zijn vraag zo nauwkeurig mogelijk te formuleren, zodat het personeel hem zo goed mogelijk kan helpen.

Het prentenkabinet is raadpleegbaar na afspraak. Raadpleeg eerst de onderwerps-, auteurs- of plaatsnaamfichier die zich in de leeszaal bevindt, alvorens u met uw vraag tot het leeszaalpersoneel te wenden.

Wie meer wil weten.

Archieven

Archief van de Hogere Directie van de Genie en de Fortificaties, fonds Moskou (-1940) en fonds QGT (1885-1950).

Onuitgegeven inventaris, n^o27 (ex-CDH) & geïnformatiseerde gegevensbank.

Archief van de 5e regionale Directie der Militaire gebouwen, West-Vlaanderen (1914-1945). Onuitgegeven inventaris, n^o67.

Bibliografie

Bulletin d'information du Centre liégeois d'Histoire et d'Archéologie militaire (CLHAM) consulteren, alsook het Tijdschrift van de *Simon Stevin Vestingsbouwkundig centrum*.

Joseph SAUVEUR,
Traité de fortification,
2 delen, 1702-1716.
RP Ak-II-132

Henri-Emmanuel Wauwermans

Als genieofficier wordt Wauwermans (1825-1902) toegewezen aan de Antwerpse vestingen. Als intimus van Brialmont wijdt hij zich ook aan de kunst der vestingwerken en belegeringstechniek. Hij vestigt zijn reputatie op dit vlak door middel van talrijke goed gedocumenteerde werken. Bij zijn dood worden zijn werkbibliotheek en zijn manuscripten nagelaten aan het Koninklijk Legermuseum: de werken en manuscripten worden bewaard in de kostbare reserve van het documentatiecentrum. De eerstehandsbronnen verzameld door deze erudiet behoren tot het hoger vermeld fonds der fortificaties.

Schijnwerper op ... het Fort van Dave

De versterkte stelling van Namen bestaat uit betonnen forten, doorgaans met een driehoekig – soms vierhoekig – tracé, gebouwd tussen 1888 en 1891, onder de leiding van Generaal H.-A. Brialmont. De stad Namen wordt omringd door vier grote forten (Andoy, Saint-Héribert, Suarlée, Cognelée) en vijf kleinere (Dave, Marchovelette, Maizeret, Malonne, Emines). Deze vestinggordel strekt zich uit over 39 kilometer. De fortenlinie bevindt zich op een afstand variërend tussen 4 à 8 km van de grenzen en de bruggen van de Naamse agglomeratie.

Vermits ze zeer sterk beschadigd zijn, zijn de forten van de Naamse vesting niet toegankelijk voor het publiek, alhoewel talrijke elementen van hun bovenstructuur, hun uitrusting en hun bewapening nog steeds zichtbaar zijn. Het Fort van Dave ondergaat een originele reconversie. Het is nu eigendom van het leger dat er oefeningen en manoeuvres uitvoert en is een bevoorrecht overwinteringsoord geworden voor verschillende bedreigde soorten vleermuizen, waaronder de baardvleermuis en de grootoorvleermuis. De militaire autoriteiten hebben de site recentelijk opengesteld voor onderzoekers van het Koninklijk Instituut van Natuurwetenschappen van België.

*Koepel van het fort van Dave,
ca. 1900.
B.1.97.63*

Militaire gebouwen

In wat later het Ministerie van Defensie wordt, is een administratie belast met het beheer en het onderhoud van de militaire gebouwen. Voor een goed beheer, worden alle documenten betreffende de bouw, het onderhoud en de modernisering van de infrastructuur hier in bewaring gegeven.

Werpen een licht op:

De verzamelingen, die om redenen van bewaring in twee entiteiten opgesplitst zijn, bestrijken de periode 1836-1914, met een duidelijk overwicht van het laatste kwart der 19de eeuw. Het betreft gebouwen zoals arsenalen, hospitalen, kazernes, magazijnen, scholen,.. verspreid over een dertigtal plaatsen in het land.

We willen daarenboven de aandacht vestigen op de 1800 plannen verdeeld over 34 bundels, die zowel een licht werpen op de functie van de binnenruimten als op de uiterlijke kenmerken van de gebouwen.

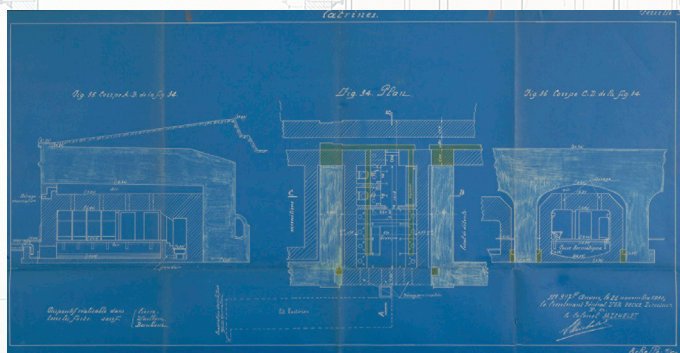
Ook de verzameling postkaarten biedt dikwijls een interessante iconografische aanvulling. Men zal bij voorkeur de mappen getiteld "militaire gebouwen" en "lokaliteiten" consulteren.

Zoekinstrumenten:

HASTIR, Carine, *Inventaire des plans des bâtiments militaires belges 1836-1914*, Bruxelles : Musée royal de l'Armée, 1982, 46p. (Uitgegeven inventaris, n°20).

PARIDAENS, Marie-Anne, *Inventaire du fonds d'archives Bâtiments militaires belges*, Bruxelles : Musée royal de l'Armée, 1984, 52p. (Uitgegeven inventaris, n°22).

Doorsnede en opstand van de latrines van het fort van Bornem, schaal 1/50, november 1930. QGT, 570

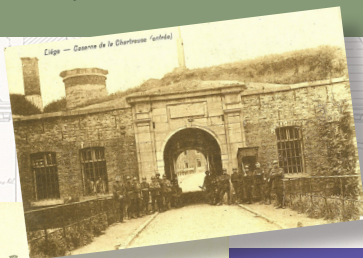

Schijnwerper op ... *het Bastion der Gefusilleerden van de Chartreuse*

Het Fort van de Chartreuse werd opgericht in 1817 op de plaats van het gelijknamige klooster en maakte deel uit van het verdedigingsplan ontworpen door Koning Willem I der Nederlanden. Deze vijfhoekige vesting moest de toegang tot het grondgebied verdedigen tegen troepen uit het oosten. Het verdedigingswerk werd gedeclasseerd in 1891 en daarna gedeeltelijk gesloopt en tot kazerne omgebouwd. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verwierf het de reputatie van "Golgotha van de Vurige Stede". Tussen 24 mei 1915 en 18 juli 1918 werden hier 48 personen, mannen zowel als vrouwen, terechtgesteld wegens hun vermeende deelname aan het verzet.

De site, die momenteel niet meer in gebruik is, is toegankelijk via een steil pad dat de "Thier" van de Chartreuse genoemd werd en huisvestte tot in 1984 een kazerne. Verschillende gebouwen getuigen nog steeds hiervan. Eertijds toonde een Museum der Gefusilleerden, dat geïnstalleerd was in een gewelfde kazemat, enkele souvenirs van de overledenen. Het oord is momenteel gesloten.

De omheinde plaats van de Gefusilleerden brengt met zijn groot kruis, zijn stenen altaar en zijn monument, dit tragische verleden in herinnering. In de omheinde plaats herinneren kruisen uit blauwe steen aan de identiteit van de gefusilleerden, de verzetsdienst waartoe ze behoorden en de datum van hun executie. Na de oorlog werden de lichamen der overledenen, met uitzondering van de gebroeders Collard die nog steeds op de "begraafplaats van het Bastion" rusten, begraven in het ereperk van het kerkhof van Robermont.

Kazerne van de Chartreuse, binnengebouw,
Luik, ca.1920
CP, Gebouwen

Kazerne van de Chartreuse,ingangspoort,
Luik, ca.1920
CP, Gebouwen

Wie meer wil weten

Archieven

Archief van de Dienst der militaire gebouwen (-1940),
fonds Moskou. Geïnfomatiseerde gegevensbank.

Bibliografie

DEJARDIN, Valérie & MAQUET, Julien (dir.),
Le patrimoine militaire de Wallonie, Namur, 2007.
MIHAÏL, Benoit, *Het militair erfgoed*, coll. Stad van
kunst en Geschiedenis, Brussel, 2010.

Herdenkingspatrimonium

Militaire kerkhoven zijn dikwijls ware oasen van vrede. Het is niet altijd zo geweest. Sommigen zijn het resultaat van één enkele dag van verbeten en dodelijke gevechten; anderen van een langdurig conflict dat tussen de gevechten ook momenten van relatieve rust gekend heeft. De individuele en over het algemeen identieke graven die netjes op één rij staan, contrasteren met de gemeenschappelijke begraafplaatsen van voor de Eerste Wereldoorlog, waar de grote massa die geen rang had, in belandde. Deze collectieve graven, die soms per toeval aan het daglicht kwamen, liggen in het algemeen dicht bij het slagveld, dat men soms kan lokaliseren door een herdenkingsmonument. Zoals de memorialen, dienen ze ertoe om de herinnering in stand te houden en de nagedachtenis te eerbiedigen. Deze geest verspreidt zich in de steden en de openbare plaatsen, in het bijzonder onder de vorm van monumenten voor de doden, waar ze versterkt wordt door een diep gevoel van erkenning vanwege de gemeenschap die ze heeft doen oprichten.

*Belgisch militair kerkhof, De Panne, ca. 2002
© Godfroid*

Militair kerkhof

s' Avonds na de veldslag worden de lichamen begraven in voorlopige graven. Eenmaal de oorlog beëindigd is, stelt zich de vraag naar hun toekomst. Vele families hebben immers de gelegenheid gehad en ook daadwerkelijk aangegrepen om de stoffelijke resten van hun dierbare overledenen te repatriëren. Daarna volgt een fase waarin orde gebracht wordt in de bestaande situatie, wat een geografische (en dikwijls geometrische) reorganisatie van het grafveld veronderstelt. Ondanks deze hergroeperingen, blijven bepaalde streken van het land letterlijk bezaaid met militaire kerkhoven. Men telt er niet minder dan 23, waaraan men een zeventigtal herdenkingsplekken in gemeentelijke kerkhoven kan toevoegen.

Werpen een licht op:

De Dienst voor Oorlogsgraven, opgericht in 1917, is belast met het tellen, bewaren en onderhouden van de graven van Belgische en geallieerde militairen die gesneuveld zijn op het nationale grondgebied. De Dienst stelt een topografische lijst op, verzamelt informatie en helpt de families bij hun zoektocht. Daartoe beschikt hij over lijsten of fichiers met familienamen en/of plaatsnamen. Op erfgoedvlak zijn vooral die dossiers van nut die samengesteld zijn in de loop van de jaren'20 met het oog op de verwerving en de inrichting van de terreinen die in necropolen veranderd worden. Deze dossiers worden dikwijls aangevuld met plannen.

De postkaarten, geklasseerd per lokaliteit en monument, bieden dikwijls een interessante iconografische aanvulling.

Zoekinstrumenten:

HENNES, Roland, *Inventaris van het fonds "Duitse militaire kerkhoven in België. 1914-1918" en van "Militaire kerkhoven in Vlaanderen. Administratief archief"*, Brussel : Koninklijk Legermuseum, 1981, 14p. (Onuitgegeven inventaris, n°58)

VERMEULEN, Pieter, *Inventaris van het fonds "Britse militaire Begraafplaatsen uit Wereldoorlog 1"*, Brussel : Koninklijk Legermuseum, z.d., 14p. (Onuitgegeven Inventaris, n°59)

De archieven betreffende de Franse kerkhoven zijn nog niet geïnventariseerd. Ze zijn minder interessant op erfgoedvlak, vermits ze vooral bestaan uit een kaartsysteem op naam van de poilus die begraven zijn op Belgische bodem, vermoedelijk opgesteld na de Tweede Wereldoorlog.

Elke oorlogvoerende natie beschikt over een dienst die belast is met het beheer van de militaire begraafplaatsen. Deze is over het algemeen in staat om de begraafplaats te lokaliseren, en zelfs om de omstandigheden van een overlijden te preciseren.

Voor de Franse militairen: <http://www.sepulturesdeguerre.sga.defense.gouv.fr/>

Voor de Belgische militairen: oorlogsgraven@iv-niooo.be

Ter informatie geven we nog mee dat de lijsten van Belgische soldaten die begraven zijn in de verschillende militaire begraafplaatsen van het land in de bibliotheek beschikbaar zijn onder de verwijzing At-14-VI-850.

Voor de Commonwealth : http://www.cwgc.org/debt_of_honour.asp

Voor Duitsland: <http://www.volksbund.de/graebersuche/>

*Duits militair
kerkhof,
Langemark, ca.
2002.
© Godfroid*

Wie meer wil weten

Archieven

Archief van de Dienst Oorlogsgraven (-1940), fonds Moskou.

Geïnfomatiseerde gegevensbank.

Archieven van de Legerdivisies (1914-1917).

Bibliografie

SCHEPENS, Luc, *In pace : Soldatenkerkhoven in Vlaanderen*, Tielt : Lannoo, 1974.

VANSUYT, Michel & VAN DEN BOGAERT, Michel, *De militaire begraafplaatsen van WOI in Vlaanderen*, Erpe : De Krijger, 2000-2002.

Herdenkingsmonument

De grafsteen is een individueel eerbetoon aan de overledene; als het om een groep overledenen gaat, wordt het een collectief eerbetoon aan een gemeenschap van doden. Deze publieke monumenten voor de overledenen (burgerlijk en militair) en de strijders komen voort uit de wil om “een herinnering te creëren”. Op de ene plaats bezingen standbeelden de overwinning. Op de andere plaats tonen ze scènes van soldaten die op hun hoede zijn of dodelijk getroffen. De herinnering aan de gevechten is vooral in steen uitgedrukt, indien er geen sporen meer van zijn op het terrein. Soms gaat het om monumenten ter meerdere glorie van degene die zich tijdens de slag onderscheiden heeft, de troepen naar de overwinning gevoerd heeft of een opmerkelijke actie met zijn leven betaald heeft. Op enkele zeldzame uitzonderingen na, hebben deze memorialen meer een voorbeeldfunctie en een politieke rol dan artistieke waarde.

Werpen een licht op:

U krijgt een zicht op deze monumenten dankzij de zeer talrijke postkaarten die toelaten hun architectuur, hun beeldhouwkunst en hun symboliek te bestuderen ; ze laten ook toe te zien welk lot hen te beurt gevallen is. Het archief van de Dienst Personeel en Rekrutering van Defensie bevat dan weer tal van redevoeringen en inhuldigingsprogramma's die even zovele indicatoren zijn van de waarden die rond deze monumenten gevierd werden.

Werkinstrumenten:

Inventaris van *Archief Ministerie van Landsverdediging. Dienst Militair Personeel en Rekrutering*, Brussel : Koninklijk Legermuseum, z.d., 48p. (Onuitgegeven inventaris, n°42).

Inhulding van het monument opgericht ter ere van Georges Guynemer, Poelkapelle, 1923. B.1.114.73.

Wie meer wil weten

Bibliografie

PIROTTE, Raymond, *Les monuments aux combattants de la guerre 1914-1918, valeurs d'une époque*. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles, 1995.

TIXHON, Axel & VAN YPERSELE, Laurence, "Du sang et des pierres. Les monuments de la guerre 1914-1918" in *CHTP*, Bruxelles, n°7, 2000, p.83-126.

*Monument van de strijders,
Antwerpen, ca. 1925.
CP, Monumenten*

*Monument voor de
helden van de Grote
Oorlog,
Ath, ca. 1925.
CP, Monumenten*

*Monument voor de
helden van de Grote
Oorlog, Mol, ca. 1925.
CP, Monumenten*

*Monument voor de
Dendermondse
helden,
Dendermonde,
ca. 1925.
CP, Monumenten*

Archeologisch erfgoed

Bepaalde slagvelden zijn niet precies te lokaliseren, hun juiste ligging wordt soms bediscussieerd of zelfs betwist. Zonder informatieborden kan men zich moeilijk nog een beeld vormen van velden die in het bloed der legers gebaad hebben of omgeploegd zijn door bommen en schroot. De plaats der gevechten is nu eens het vluchtige schouwtoneel van bloedige botsingen en blijft dan weer onveranderd gedurende maanden of zelfs jaren, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog. Actuele luchtfoto's leveren soms aanwijzingen die deze menselijke aanwezigheid verraden, maar ze interpreteren is een kunst. Je moet ze vergelijken met foto's uit die tijd om het landschap van toen te kunnen ontcijferen en er bijvoorbeeld een netwerk van loopgraven, een artilleriebatterij of een geïmproviseerd schuiloord in te herkennen.

Werpen een licht op:

De luchtfotografie heeft vooral een snelle ontwikkeling gekend tijdens de Eerste Wereldoorlog. Uit deze periode bewaart het documentatiecentrum ongeveer 50.000 foto's die onder andere genomen werden voor de noden van de artillerie, de cartografie of de inlichtingendienst.

Hiervan bestaat een repertorium per plaatsnaam. Ze betreffen vooral de Belgische sector van het front, met een overwicht van de streek tussen Nieuwpoort en Ieper. De loopgravenkaarten gemaakt door de verschillende staven vergemakkelijken de interpretatie van de foto's. Ze zijn volgens verschillende schalen opgemaakt en geven de posities van vriend en vijand weer en identificeren de opmerkelijke elementen.

Zoekinstrumenten:

De collectie luchtfoto's is toegankelijk via een toponymisch kaartsysteem dat bijna 2.000 verschillende trefwoorden kent (lokaliteiten, communicatiemiddelen, veldnamen, loopgraven, gebouwen, enz.).

De kaarten zijn raadpleegbaar na afspraak. De collectie loopgravenkaarten is geklasseerd volgens herkomst, volgens schaal en volgens sector. De zoekinstrumenten zijn voorbehouden voor intern gebruik. De lezer zal er dus op letten zijn vraag zo nauwkeurig mogelijk te formuleren, zodat het personeel hem zo goed mogelijk kan helpen.

Wie meer wil weten

Bibliografie

DE VOS, Luc, *Veldslagen in de Lage Landen*, Leuven : Davidsfonds, 1995.
STICHELBAUT, Birger, *Belgische militaire luchtfotografie tijdens WO1. Een bijdrage tot de Vlaamse 'battlefield archaeology'*, Universiteit Gent, 2004.

Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis Documentatiecentrum

Jubelpark, 3

1000 Brussel

+ 32 2 737 79 31

cdoc.klm-mra@klm-mra.be

Open van dinsdag tot vrijdag

van 8u30 tot 12u00 en van 13u00 tot 16u30

Colofon

Verantwoordelijke uitgever:

Dominique Hanson
Jubelpark 3
1000 Brussel

Coördinatie en eindredactie:

Anne Godfroid

Vertaling:

Patrick Nefors

Legendes kaft:

Charles Sargeant Jagger, Monument van de Britse erkentelijkheid jegens de Belgische natie, Belgische en Britse infanteristen, Brussel, ca.2007. © *Maes, KLM*

Schets van het vliegveld van Sint-Denijs-Westrem, oktober 1916.*GQG*

ISBN: 2-87051-059-4

Wettelijk depot: 2013/0935/6